

A keresztény teológia Észak-Amerikában

HOVÁNYI MÁRTON

1986-ban született Budapesten. Teológus, írodalmár. Jelenleg az ELTE oktatója. – Ez a tanulmány nem jöhetett volna létre a 2018–2019-ben a Yale Divinity Schoolban töltött vendégkutatói munkám nélkül. Köszönettel tartozom érte Miroslav Volf kollegiális meghívásának saját kutatóintézetébe és a külföldi munkavállalást ösztöndíjakkal támogatónak: a Solyom László Tehetség-ösztöndíjait, a Rosztoczy Foundation amerikai ösztöndíját és a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíjat odaítélőknek. (H. M.)

¹Wolfhart Pannenberg (1928–2014) a University of Chicago, a Harvard University és a Claremont School of Theology vendégprofesszoraként is dolgozott 1963 és 1967 között.

²Jelzésértékű talán, hogy a *The Young Calvin* címmel angolra fordított monográfiájának egy példányának szabadpolcos kötetként került a kezembe az Oxfordi Egyetem Bodleian Könyvtárában az említett találkozás évében.

³Ezt bizonyítják a magyar nyelven egyébiránt hiánypótlónak számító *Teológusok lexikonának* szócikkei

2002 őszén Tózsér Endre, piarista hittantanárom, szakköreinek egyikén, egy nagyon korai reggelen Karl Rahner fordított nekünk. Eközben, világosan emlékszem, azzal indokolta a német szöveg idézését, hogy „az elmúlt évtizedekben a német lett a teológia nyelve”. Láttam, hogy magyarázatra szorul a dolog, ezért hozzátette, hogy korábban az olasz volt a katolikus teológia elsődleges publikációs nyelve. 2015-ben pedig, néhány hónappal a hírhedt merényletek után, friss diplomás teológusként Párizsban beszélgettem a magyar származású, de német teológiai professzorként nyugállományba vonult Gánóczy Sándorral. A nemrég elhunyt Wolfhart Pannenberg-ről mesélve azt mondta, hogy az 1960-as évek amerikai vendégprofesszori tapasztalatai után többször is ösztökölte Gánóczy Sándort, hogy ha szeretne valódi szakmai pezsgést tapasztalni, utazzon ki az Egyesült Államokba.¹ Gánóczy azonban dogmatikaprofesszorként kitarított az öreg kontinens elsősorban német és francia nyelvű közössége mellett, és publikációinak egy részével főként Kálvin-kutatóként vált ismertté az angolszász világban.²

Ennek a két kiragadott történetnek a kölcsönös kontrasztja a német és az angolszász teológiai hagyomány között egymástól ugyan időben és életpaszatlatban eltérően, konklúziójában mégis hasonló mintázatot rajzolhat ki. A magyar teológiai érdeklődés súlypontja az ezredfordulót követően is a német teológia szellemi terepében maradt.³ Ezt igazolják az elmúlt években örömdetes nagy számban magyarra fordított külföldi teológiai munkák és a teológusképzés szakirodalmi javaslatok, illetve a Rómán kívüli, egyetemközi együttműködések java is. A történetileg nagyon érthető okok fényében egy percig sem kárhoztatva ezt a tendenciát, e dolgozatnak az a célja, hogy vázlatosan bemutassa a jelenkori angolszász teológiai életet, különösen is annak Észak-Amerikában, azon belül pedig az Egyesült Államokban található epicentrumát, felhívva ezáltal a figyelmet a nemzetközi teológia kortárs hangsúlyaira.

A 20. században háromféle, földrajzilag jól elhatárolható, professzionális teológiai képzési rendszer alakult ki: 1) a Kelet-Európától nagyjából Rómáig tartó sávban a vallástudomány és a teológia világos különbségtételével: utóbbinak kifejezetten a felekezeti elkötelezettségű fenntartás képezheti az alapját, előbbi pedig relatíve marginális szereppel bír és intézményesen is elválik a teológiától. 2) Németországtól Nyugatra, elsősorban a flamand területen és az Egyesült Királyságban a teológia és a vallástudomány hibrid rendszere alakult ki, ami nemhogy a felekezeti, de általában a val-

is. Görfői Tibor és Kránitz Mihály több mint félezer szócikke közül, ha nem tévedek, mindössze hatot találunk, amelyik amerikai teológussal foglalkozik, úgymint: Horace Bushnell, Jonathan Edwards, Niebuhr fivérek, Walter Rauschenbusch és Paul Tillich. Mindegyikük az Egyesült Államok keleti partján dolgozott, és Tillich csak élete derekán kényszerült németországi működését amerikaira cserélni. A patrisztikus és középkori teológusok mellett elsősorban német alkotókról olvashatunk a lexikonban: Görfői Tibor – Kránitz Mihály: *Teológusok lexikona*. Osiris, Budapest, 2002 (Osiris kézikönyvek).

⁴Egy példa lehet erre a Közép-Kelet-Európában elképzelhetetlen modellre Daphne Hampson posztkeresztény teológiai professzorasszony, aki 2017-ben érkezett Magyarországra előadni a Shekinah Teológiai Kutatóintézetbe.

⁵A QS University Ranking 2019-es adatai megtalálhatóak például itt: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2019/theology-divinity-religious-studies>. (2020.08.31.)

lásos elkötelezettséget sem követelte meg az egyetemi képzésében résztvevőktől, sajátosan objektivizálva ezzel a hittudomány és a vallás ügyét, de megengedve az állami egyetemeknek a teológiai kutatások közfinanszírozását.⁴ Ezekben az országokban Faculty of Theology and Religious Studies néven található otthonra az, aki a szent tudományokban mélyedne el. 3) Észak-Amerikában az állami és magánegyetemen Divinity School néven ismert intézmények oktatói és kutatói profiljában a nyugat-európai modell érvényesül, azonban a szekularizált állami berendezkedés kifejezetten elzárkózott a Közép-Európában megszokott teológiai kutatások nyilvános egyetemi folytatásától. Ki-ki magánügyeként gyakorolhatja a vallássosságát, de a felekezeti, sőt akárcsak vallási elkötelezettsége is egy állami vagy magánegyetemnek is elképzelhetetlen. A magánegyetemek közül a kifejezetten vallási felekezethez tartozó fenntartók hoznak létre keresztény teológiai fakultásokat. Ilyen például a jezsuiták Fordham Egyeteme New Yorkban és a Boston College Massachusettsben vagy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem több karával is intenzív kapcsolatot ápoló Notre Dame Egyetem Indianában.

Európai szemmel ezért rögtön tudni lehet valamely egyetem felekezeti elkötelezettségét, ha Divinity School helyett Teológiai Fakultással találkozunk. Számos felekezet ezért saját teológiai szemináriumában képezi ki a lelkipásztorait, és ha az ott képzett lelkipásztorok szeretnének keresztény teológusként egy-egy speciális témában elmerni, akkor a szemináriumi képzésük mellett vagy annak ráadásaként kezdik meg tanulmányaikat a tudományos szempontból nagyobb presztízsű állami vagy nem felekezeti fenntartású magánegyetemen. Az egyetemek Divinity Schooljaiban ezért a vallás- és felekezetközi párbeszéd sokkal hangsúlyosabb, mint Európában bárhol. Ez az akadémiai formáció pedig értelemszerűen kihát a teológiai gondolkodásmód minden területére, köztük a spirituális életre is. A dialógusképesség erénye mellett éppen a vallási tradíciók sokszínűségének szimultán oktatása miatt a tudományos felkészültség specifikusabb területeken szerezhető meg, szemben a kontinentális Európa generalista képzéseivel. Ezzel együtt, ha valaki arra kíváncsi, hogy a világ tizenöt legerősebb teológiai képzése hol található a QS World University Rankings 2019-es listája szerint, amely a tudományos hatást, az akadémiai reputációt, az oktatói és kutatói publikációk Hirsch-indexét és az alkalmazotti létet vizsgálja, az 1-es kategóriából egyedül a német Tübingeni Egyetemet találja meg, míg a 2-es kategóriából Oxford és Cambridge mellett például a flamand KU Leuven és a brit Durham Egyetem is megtalálható, az összes többi pedig az Egyesült Államok nagy presztízsű képzéseinek egyike. A sort a Harvard Divinity School nyitotta, majd a Notre Dame, a Yale Divinity School, és a 15 legjobb képzés sorát a nyolcadik amerikai egyetemi képzésként a Princeton zárta.⁵ Elgondolkodtató, hogy a tudományos teljesítmények ilyen típusú nemzetközi megméréstetésén az elmúlt évtizedben

**Az amerikai társadalom
legfontosabb történeti
meghatározottsága**

⁶Colin Woodard:
*American Nations.
A History of the Eleven
Rival Regional Cultures
of North America.* Viking,
New York, 2011.

Róma vagy Párizs teológiai fakultásai nem tudtak megjelenni, de sokszor egyetlen német egyetem sem tudott felzárkózni. Wolfhart Pannenberg alighanem ebből érezhetett meg valamit több mint fél évszázaddal ezelőtt.

A teológiai látóhatár egy-egy konkrét iskolán keresztüli bemutatása előtt érdemes emlékeztetni az amerikai társadalom legfontosabb történeti meghatározottságára, hiszen ez befolyásolja a teológia által átítatni kívánt közeg mellett azt a kulturális kódot is, amiből részben önmaga is forrászik. Colin Woodard a nemzetkarakterológiától és sematizmustól kikerülhetetlenül terhelte, távlatilag talán mégis hasznos áttekintést nyújtó, *American Nations* című könyvében tizenegy olyan nemzetet különböztetett meg etnikai, vallási és kulturális szempontból, amelyek meghatározók korunk észak-amerikai társadalmi életében.⁶ Olyan gyakorlati példák győzhetnek meg talán másokat is erről, mint egy beszélgetésem a korábban Washington DC-ben, később pedig a kanadai Torontóban szolgáló jezsuita lelképásztorokkal, akik az USA-ban megszokott nagylelkű adakozókedv után értetlenül szembesültek az etnikai gyökereikben skót és ír leszármazottak szűkkeblűségével. Az Észak-Amerikába érkező telepések közül a keleti parton protestáns puritánok foglaltak teret Kanada dél-keleti részétől egészen Pennsylvania északi részéig, felölve New England egészét. New York városát holland telepések alapították, a németalföldi protestantizmus örököseiként, ami a kulturális sokszínűségével állandó megújulásra és az ismeretlenre való nyitottságra predesztinálhatta a legjelentősebb amerikai városok egyikét. Ehhez képest a francia gyökerű, katolikus telepések egészen más vallási és közéleti tradíciót honosítottak meg például Louisiana állam déli részén. A New Englandból útra kelt jenki társadalom az aranyláz idején olyan egyedülálló multikulturalitással találkozott az USA nyugati partján, amely a ferences missziók kaliforniai jelenlétével együtt sok szempontból New York városának hangulatához volt fogható. A déli államok Latin-Amerikához fűződő földrajzi közelsége fokozatosan terjedt északi és keleti irányba, aminek a nyomait a mai napig őrzi a harmadik világ népi vallásosságával átítatott vallási közösségek kavalkádja. Ez utóbbira példaként hozhatjuk fel azt a sajátos képet, amelyet a nevadai Las Vegas rajzol elénk. A kelet-európai asszociációk a legritkább esetben kötnek össze Las Vegast a katolikus népegyházi karakterrel. Ezért volt egyetlen fehérbőrűként számomra is megdöbbenő, amikor 2019-ben a virágvasárnapot Las Vegasban töltöttem, s a vigília-miséen a zsúfolásig telt, tágas templomban a latino közösséggel tartva a mátraverebély-szentkúti búcsúk liturgikus atmoszféráját élhettem át az éjszakai életéről híres városban. Ezek a kontrasztok természetesen nemcsak itt, hanem szerte az Egyesült Államokban is megtapasztalhatóak. Ugyanakkor az imént felsorolt történelmi folyamatok érthetővé teszik, hogy államonként, sőt akár egy-egy államon belül is miért mutatkozik meg annyiféle arca a kereszténységnek.

A legelső amerikai egyetem a Harvard, amelyet Pázmány Péter nagyszombati egyeteme után egy évvel, 1636-ban alapítottak a keleti parti Bostonban, pontosabban annak Cambridge nevű városrészében. A Harvard Divinity School a puritánok és ortodox kálvinisták egyetemalapító törekvéseihez képest a 19. században, ha hivatalosan nem is, mégis ezer személyes és spirituális szálon kötődött az amerikai unitáriusok felekezetéhez. Hivatalosan napjainkban sem kapcsolódnak egyetlen felekezethez sem, és kifejezett sajátosságként őrzik a teológiai és vallástudományi képzési és kutatási profiljuk közötti egyensúlyt. Kiemelten erős a két szakirány közötti párbeszéd, ami több kutatóközpontjuk célkitűzésével is egybevág. Ezek közül kiemelendő a Világvallások Kutatóközpontja, amely karakterében a távol-keleti vallások, az iszlám és a kereszténység különbségeit, identitását és párbeszédképességét kutatja. Ezzel a kutatóközponttal termékeny kapcsolatban áll a Boston College teológiai fakultásán az az összehasonlító teológiai program, amelynek a kutatási eredményeit Magyarországon az elmúlt években kezdtük recipiálni. A Harvard teológiai és vallástudományi horizontjának híres alkotóeleme még a „Nőtudományok a vallásban” program, amely az 1970-es években számos brit és más európai nemzet kutatóját is a Harvardra tudta csábítani. A kutatási program jelenlegi vezetője Ann D. Braud, de tanárai között volt például a teodíceai kérdés kiváló, idejekorán elhunyt kutatója, Arthur McGill is. A szekularizációs folyamatok és az amerikai társadalom etikai kérdései sem hagyták érintetlenül a Harvard Divinity School képzési és kutatási kínálatát. Ennek ellenére az egyetemen belüli reputációja, hasonlóan a szellemtudományok más ágaihoz, az elmúlt években hanyatlásnak indult. Hiába a kontinensen belüli magas reputáció, ha az egyetem rektora, a Yale Divinity Schoolon tanító kollégájának a 2010-es évek második felében egy magánbeszélgetés során azt állította a Harvard Divinity School megüresedett dékáni pozíciójának betöltésén fáradozva, hogy ha ma alapítanák meg a Harvard Egyetemet, valószínűleg nem lenne a fakultásai között Divinity School.⁷ Ez a sokatmondó, borús kép jól illusztrálja a jelenkori teológia és vallástudomány útkereső történetében azt, ahogyan a más kontinensekhez viszonyítva messze a legélénkebbnek mondható amerikai diskurzus is az intézményes fennmaradásáért kénytelen küzdeni.

⁷Miroslav Volf – Matthew Croasmun: *For the Life of the World. Theology That Makes a Difference.* Brazos Press, Grand Rapids/Michigan, 2019 (Theology for the Life of the World), 43–44.

Yale Egyetem

Talán az egyetlen olyan borostyánligás egyetem, ahol a bölcsészeti- és társadalomtudományok, így a Divinity School költségvetése 2018-ban emelkedett, a keleti part másik központjaként a Yale Egyetem. Ha felidézzük az egyetem 1701-es megalapításának a történetét, ez nem is meglepő, hiszen az intézményt éppen a teológiai képzés biztosítására hozták létre. Több szempontból is a Harvard versenytársa, hasonló kínálattal bír, a teológiai profilt azonban eltérően domborítja ki a vallástudományi területhez képest. Ebből is fakad, hogy a Harvardhoz képest szabadelvűbbnek számító Yale-en

A képzési rend

belül elült a többi fakultástól a Divinity School: éppen e miatt a teológiai hangsúly miatt konzervatívabb megítélésű, mint a Harvard Divinity School. Jellemzője az akadémiai szférába készülők magas szintű képzése, ezért számos teológus és vallástudós, aki USA-szerte kutatóműhelyeket vezet, alma matereként tekint a Yale-re.

Ezért érdemes kitérni arra, milyen képzési rend vezet oda, hogy valaki teológiából vagy vallástudományból doktorátust szerezzen a borostyánligás egyetemeken. A hagyományos amerikai képzési rendnek megfelelően hároméves alapképzést követően az úgynevezett graduális tanulmányok egészen a Ph.D. fokozat megszerzéséig vezetnek, amiből két év után kilépve mesterdiplomát lehet szerezni. A Ph.D. képzés első két éve után két, a kutatás szempontjából releváns modern nyelv beható ismeretének a bizonyítása mellett az egyetemi tanítási gyakorlatban is jeleskedniük kell a teológiai doktori cím várományosainak. A teológiai doktori képzés tandíja 2018-ban egymillió dollár volt, minden egyéb lakhatási és egyetemi költség nélkül.⁸ Ezt azért érdemes megjegyezni, mert más egyetemekhez hasonlóan a Yale is kínál ösztöndíjakat, azonban a non-profit vagy akadémiai szférába készülő teológusoknak roppant kihívást jelent pusztán az anyagi feltételeknek a megteremtése. Azoknak, akik oktatóivá válnak a Yale-nek, szemeszterenként akkor is legfeljebb két kurzust kell megtartaniuk, ha tanársegédek, és akkor is, ha professzorok. Munkaidejük felét deklaráltan a kutatásaikra kell fordítaniuk, és az angolszász tutorálási metódus jegyében a doktori vagy szakdolgozati témavezetések akár heti rendszerességű konzultációs rendet jelentenek. Ahhoz, hogy valaki a legmagasabb egyetemi tanári fokozatot (tenured professor) elnyerje, a szokásos tudományometriai kihívások, tanítási és kutatási sikerek mellett a saját teológiai szakterületén a világ több olyan kutatójának argumentatív felterjesztése szükséges, akik nem összeférhetetlenek korábbi munkakapcsolatuk miatt a jelölttel. Az ehhez szükséges nemzetközi szakmai reputáció megszerzése tehát kiemelkedő teljesítményt kíván meg.

A teológiai diszciplínák közül a biblikus kutatások nagyraértékelését jól mutatja, ahogy az Anchor Bible projectet 2007-ben átvette a Yale. A szisztematikus műveiről híres Jürgen Moltmann tanítványaként a horvát származású Miroslav Volf, akinek saját kutatóintézte a hit- és a tág értelemben vett kultúratudományok közötti kapcsolatokat hivatott feltérképezni a Divinity School falain belül, jelenleg a legkeresettebb amerikai teológusok egyike.⁹ Legalább ennyire jelentős a konstruktív teológia és a gazdaság összefüggéseit kutató Kathryn Tanner professzor munkássága, aki korábban az Amerikai Teológiai Társaság elnöki tisztjét is betöltötte, 2016-ban ő tartotta kutatási témájában a Gifford-előadásokat. Volf és Tanner olyan nagyformátumú teológusok nyomában járnak a Yale-en, mint például az evangélikus George Arthur Lindbeck, aki a Lutheránus Világszövetség vezető teológusa, a II. Vatikáni zsinat öt lutheránus

⁸A Yale Divinity School jelenlegi dékánjának, Gregory Sterling statisztikáit idézi Miroslav Volf és Matthew Croasmun: i. m. 58.

⁹Magyarul több műve is olvasható, köztük szisztematikus ekkleziológiája is: Miroslav Volf: *Képzünk és hasonlatosságunkra. Az egyház mint a Szentháromság képmása.* (Ford. Székely György.) Harmat Kiadó, Budapest, 2013.

¹⁰Az ő nevéhez is fűződik a posztliberális teológia kialakítása, magyarul is olvasható alapvető munkája a Hermeneutikai füzetek 17. darabjaként: George A. Lindbeck: *A dogma természete. Vallás és teológia a posztliberális korban.* (Ford. Itt-zés Gábor.) Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1998.

Chicagói Egyetem

¹¹Számos szakterület bír egy „Chicagói Iskolával”, ezek közül az építészeti az, amely elméleti és alkalmazott formában is méltó szimbóluma lehet a modern intellektuális élet chicagói radikalitásának. Zentai Violetta: *A modern személyiség és a nagyváros. Gondolatok a Chicagói Iskola szellemi portréjához.* Tér és Társadalom 4 (1992/3–4), 250–263. Köszönöm Sághy Ádámnak, hogy felhívta figyelmemet erre az áttekintésre.

megfigyelőjének egyike lehetett.¹⁰ A Yale Divinity School könyvtári állománya biblikus, egyháztörténeti (kiemelten például a pietizmusra vonatkozó), missziológiai és szisztematikus teológiai gyűjteménnyel rendelkezik. A könyvtár legalsó szintjén található kápolnát arról a Henry J. M. Nouwenről nevezték el, aki tíz éven át tanított a Yale Divinity Schoolban pasztorális teológiát. Örökségét a kápolnán túl az a pasztorális képzés is magán viseli, amely a különböző keresztény felekezetekhez, sőt akár más vallásokhoz tartozó szolgálattevők részére nyújt akadémiai formációt. A sokszínűség bizonyítéka lehet a szakrális zenei, művészettörténeti és liturgikus programok összjátéka a gyakorlati teológiai kutatásokkal. Erdemes arról is említést tenni, hogy a Berkeley Divinity School a Yale Divinity School integrált részeként az amerikai viszonylatban konzervatívnak számító anglikán egyház képzési központja is.

Ha azt állítottuk a Harvard Divinity Schoolról, hogy hagyományosan egyensúlyt kíván teremteni a teológia és a vallástudomány között, akkor a Chicagói Egyetem, szemben a Yale Egyetemmel, kategorikusan a vallástudományi fókusz mellett tette le a voksát. Messze a legszabadelvűbb képzések és kutatói programok jellemzik a Szelek Városának Divinity Schoolját. Minden újító készségével együtt, beszédes, hogy 2017-ben még hírértékkel bírt az iskola legújabb dékánjának megválasztása, mivel az USA történetében Laurie Zoloth az első zsidó vallású nő, aki egy Divinity School élén állhatott. Nem az a meglepő tehát, hogy ezt a lépést a Chicagói Egyetem tette meg, hanem az, hogy az alapvetően már szekuláris vallástudományi kérdésekre szakosodott kutatóhelyeket még mindig természetesnek vehető, hogy keresztények vezetik. Nem esetleges, hogy akár a város építészeti, kulturális élete és általában a humántudományok művelése is inspiratív és újító közeget biztosított a 20. század kezdete óta a teológia kifejlődésének.¹¹ A Chicagói Egyetembe tagozódva folyamatos szervezeti átalakítások örököse a ma működő Divinity School. Tematikus nyitottsága a kortárs szociológiai kérdésekre a Stanford Egyetem Vallástudományi tanszékével és a Harvard Divinity School képzési portfóliójával mutat rokonságot. Azt pedig, hogy a szociológia mellett milyen mértékben hangsúlyos a történeti perspektíva jelenléte a University of Chicago Divinity School számára, nehéz lenne túlzásokba esve érzékeltetni. A bibliatudomány történeti-kritikai módszerének 20. századi amerikai reneszánsza ide köthető. A nyelvérzékeny, hermeneutikára és dekonstrukciós olvasatokra érzékeny értelmezői megfigyelések legfontosabb képviselőjeként David Tracy neve emelhető ki. A Hans Künggel közös kutatási projekteken is dolgozó katolikus David Tracy iskolateremtő alakja a teológiai hermeneutikának. Karrierje párhuzamosan haladt a kitűnő misztikakutató és egyháztörténész, Bernard McGinn pályájával. Katolikusokként 1968-ban mind a ketten az Amerikai Katolikus Egyetem fiatal oktatóiként tagjai voltak annak a húszfős oktatói tiltakozó csoportnak, amely elutasította a *Huma-*

¹²Két jelentős kötetet is ki kell emelni Taylor szerzői és szerkesztői munkásságából: Mark C. Taylor: *Erring. A Postmodern A/theology*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 1984; uő (szerk.): *Deconstruction in Context. Literature and Philosophy*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 1986.

Columbia Egyetem

nae Vitae enciklika tanítását, és emiatt az egyetem jogellenesen elbocsátotta őket. McGinn és Tracy jelenleg ugyanúgy a University of Chicago Divinity School nyugalmazott professzoraiként kutatnak. A teológiai módszertan és hermeneutika kiterjedt kutatása megfelelő szellemi éghajlatot biztosított ahhoz is, hogy a Mark C. Taylor a francia-amerikai dekonstrukció filozófiai és irodalomtudományi vívmányait az elsők között alkalmazza a szent tudományokra.¹² Az első pillantásra egymást kizáró megközelítések dialógusa alighanem egy posztmodern teológia kialakításának legizgalmasabb 20. század végi kísérlete volt Gianni Vattimo olaszországi eredményei mellett. A Chicagói Egyetem sokszínűségét mutatja ugyanakkor az is, hogy a teológiára nyitott, katolikus vallásfilozófusai között tartathatjuk számon a konzervatív Jean-Luc Mariont is, akit 2020 októberében Ratzinger-díjjal tüntettek ki.

A Columbia Egyetem eredetileg nem rendelkezett saját teológiai fakultással. A New York városában működő Union Theological Seminary a Columbia kampuszának szomszédságából 1928-tól a borostyánligás egyetem részévé vált, jóllehet nevében és számos intézményi vonásában megőrizte az autonómiáját. Ennek köszönhető az is, hogy 1964-ben a Columbia Egyetemhez hasonlóan szoros együttműködést létesített a Jewish Theological Seminary of America konzervatív intézményével is. A Union Theological Seminary elkötelezett a társadalmi igazságosság mellett, így kiemelten foglalkozik a különböző etnikumok és kisebbségek egyenjogúságának teremtéstan, szociál- és erkölcssteológiai kérdéseivel. Nem véletlen, hogy a magát elsősorban erkölcssteológusként definiáló Reinhold Niebuhr is ehhez az intézményhez tartozóként vált országsszerte meghatározó teológussá a 20. század derekán. A vallásfilozófiát és szociáletikát is oktató Niebuhr mélyreható kutatásokat folytatott az eleve elrendelés és az antropológia terén is, aminek egyik legfontosabb eredménye a Gifford-előadásai és az azok alapján kiadott kétkötetes munkája volt.¹³ Politikai témájú írásai J. F. Kennedy számára is meghatározó inspirációt jelentettek. Niebuhr munkássága az angolszász teológiai és humántudományi diskurzus máig aktuális referenciapontja, ami meghatározó karaktert ad a Union Theological Seminary profiljának is. A náci Németországból emigrációba kényszerült pályatársa, Paul Tillich legalább ennyire meghatározó alakja a 20. századi amerikai teológiának is. Magyarul is olvasható *Rendszeres teológia* című műve nem egyedi a tárgyát tekintve, hiszen alig találunk olyan szisztematikus teológust az elmúlt hat-hét évtizedben, aki ne írta volna meg saját szisztematikus teológiai magnum opusát.¹⁴ Az úgynevezett korrelatív módszer, a filozófiával folytatott termékeny dialógus és az apologetikus motiváció olyan egyedi triangulumot alkot a könyvben, amely egy német alaposságú rendszerépítés és egy az úrkorszakra jellemző, kísérletező erő ideális ötvözeteként olvasható. Érdemes kiemelni a Union Theological Seminarynek a keleti kereszténység teológiájával foglalkozó,

¹³Különösen gyakran idézett az előadásokból készült monográfia második kötete: Reinhold Niebuhr: *The Nature and Destiny of Man. A Christian Interpretation*. 2. kötet: *Human Destiny*. Charles Scribner's Son, New York, 1964.

¹⁴Paul Tillich: *Rendszeres teológia*. (Ford. Szabó István.) Osiris, Budapest, 2002.

Institute for Studies Eastern Christianity nevű egységét. A 2020. december 11-én megrendezett *A Sátán és az ellene folytatott harc a pandémia idején* című online konferencián az angol mellett orosz, görög és több román nyelvű szekciót is tartottak. Nemcsak egy tradicionális patrisztikus kutatás, hanem a szisztematikus kutatások folytatója is kíván lenni például az ökumenikus párbeszéd terén az Intézet által szervezett konferenciák sorozata. Az ortodox teológia napjainkban is prosperáló és autonóm jelenléte sokat köszönhet természetesen a Union Theological Seminary volt oktatói közé tartozó John Meyendorffnak is. Meyendorff patrisztikus kutatásait New York városának egy jezsuiták által fenntartott intézményében, a Fordham Egyetemen is kamatoztatta az oktatásban. A jelenleg George Demacopoulos által is vezetett, ortodox kutatásokra specializálódott egyetemi egység tehát szintén Meyendorff örökösének tudja magát. A Fordham Theology oktatói közül kiemelhető még Avery Robert Dulles bíboros, akinek egyháztani modelljei Európa-szerte is ismertté váltak és a Szentszék által megbecsült amerikai teológusok között volt II. János Pál pontifikátusa alatt.

Princeton Theological Seminary

Felekezeti elkötelezettségben a Fordham, intézményi önállóságban a Union Theological Seminary példájára hasonlít a Princeton Theological Seminary. A presbiteriánus teológia mellett elkötelezett egyetem nevében azonos a borostyánligás Princeton Egyetemmel, és világosan ki is vehető a két intézmény közötti együttműködés, formális egységük azonban nem éri el a Columbia és a Union Theological Seminary szerződéses kapcsolatának a szintjét. Elsősorban a 20. századi teológiatörténeti és szisztematikus kutatások, azokon belül is Karl Barth életművének vizsgálatáról híres a Princeton Theological Seminary. Az évente megrendezett Barth-konferenciáik a svájci születésű teológus életművének szisztematikus feldolgozását hivatottak elvégezni, miközben annak továbbgondolására is javaslatot tesznek. A kutatóközpont gyűjteménye Barth több kéziratát is őrzi. A kutatóközpont 1990-es években történt megalapítását Karl Barth Princeton Theological Seminaryn tartott 1962-es előadásai ihlették.

Notre Dame Egyetem

A katolikus egyház által fenntartott egyetemek közül a teológiai kutatás és oktatás szempontjából a legjelentősebb a Notre Dame Egyetem. Az Indiana államban található felsőoktatási intézmény különösen alapképzései magas színvonalának köszönheti jó hírét. Sok szempontból a katolikus teológia tradicionális művelése jellemzi az itt folyó kutatásokat. Leghíresebb teológusai között találjuk a domonkos Gustavo Gutiérrezt, a felszabadítási teológia egyik úttörőjét. A világvallások bemutatásának feladatát a teológiai kar teljes mértékben a katolikus egyház nézőpontjából értelmezi. Az európai teológusok leginkább talán a Notre Dame szisztematikus teológiai kutatásaiban ismerhetnek sajátjaik tükörképére. A Notre Dame Egyetemen doktorált Richard R. Gaillardetz, a katolikus tanítóhivatal Magyarországon is ismert kutatója, aki később Texas

¹⁵Egy a szerzőjétől szokatlanul meleghangú, már-már fiúi érzéseket közvetítő nekrológban Szurumi Szabolcs Anzelm premontreai szerzetes kimerítően tárgyalta Farkasfalvy érdemeit biblikus teológusként, és a magyar katolikus egy-

házhöz fűződő kapcsolatát is: *Farkasfalvy Dénes ciszterci emeritus apát emlékére (1936–2020)*. Magyar Kurír, 2020. május 24. <https://www.magyardkurir.hu/hirek/farkasfalvy-de-nes-ciszterci-emeritus-apat-emlekere-1936-2020>. (2020.12.05.)

¹⁶Annak ellenére, hogy a Dallasi Egyetem teológiai fakultása nem tartozik a kifejezetten progresszív teológiai központok közé, és Kereszty teológiájába ebbe a képbe harmonikusan beilleszthetőnek mondható, krisztológiai tárgyú könyvének második magyar nyelvű kiadása, amelyet Puskás Attila jelentős hozzájárulása miatt közösen jegyeznek, a magyar teológushallgatók számára meglepő témákat is taglalnak. Közülük a földönkívüliek megváltásának kérdését taglaló fejezet talán a leginkább szembeötlő: Kereszty Rókus – Puskás Attila: *Jézus Krisztus. Krisztológiai alapvetés*. Szent István Társulat, Budapest, 2015, 492–498. Ez a példa arra is rávilágíthat, hogy az Egyesült Államok konzervatívabb egyetemi oktatása és a kelet-európai teológusképzés között is kiterjedt tematikai szakadékok táthatóknak.

¹⁷Szentségtani munkái közül kiemelhetjük: Ladislav

legnépesebb városában, a houstoni Szent Tamás Egyetemen kezdett dolgozni az 1990-es években. Gaillardetz később Ohio államban a Toledói Egyetemen tanított, jelenleg pedig a jezsuiták vezette Boston College tanáraként munkálkodik. Ez a tipikus akadémiai életpályák egyikeként tökéletesen illusztrálja azt, ahogyan egy déli állam katolikus családjának sarja Észak-Dél-Kelet irányokban mozogva, lépésről lépésre halad előre saját, világi teológusi karrierjében. Texas másik fontos városa az a Dallas, amely otthont ad egy magyar vonatkozásai miatt is fontos katolikus lelki központnak. A ciszterciek Miasszonyunkról nevezett apátságát ugyanis a Zircről a kommunizmus üldözései miatt Rómába, majd onnan az Egyesült Államokba emigráló szerzetesek alapították. Az alapítástól 2020-ban bekövetkezett haláláig Farkasfalvy Dénes apát volt az egyik ikonikus alakja a közösségnek.¹⁵ A biblikus teológiát kutató apát mellett Kereszty Rókus neve csenghet ismerősen a magyar fülnek, aki dogmatikus vizsgálódásainak eredményeit a Dallasi Egyetemen adja át a jövő teológusainak.¹⁶

A magyar vonatkozások feltérképezését folytatva az egyetlen USA-n kívül teológiai műhelyként a kanadai Toronto School of Theology kutatói és képzési sajátosságainak is szeretnék figyelmet szentelni. Az Észak-Amerika legjelentősebb könyvállományával rendelkező három intézmény közé tartozó szakkönyvtár 2019-ben több mint 11 millió nyomtatott könyv olvasását teszi lehetővé az egyéb hordozókon kívül. A II. Vatikáni zsinat *Unitatis redintegratio* kezdetű dokumentuma után nyílt lehetőség arra, hogy a katolikus teológiai fakultások, így a térségben működő, jezsuita fenntartású Regis College vagy az egyházmegyei fenntartású Saint Augustin's Seminary is csatlakozzon az 1960-as évek végén a már évtizedek óta, különböző felekezetek ökumenikus és intézményi összefogásából születő Toronto School of Theologyhoz. A végső nevét már a hét különálló intézmény konföderatív egyesülését követően nyerte el ez a teológiai egyetemi központ, amelyet hamarosan affiliáltak a Torontói Egyetemhez is. Az anglikán, katolikus, presbiteriánus és más protestáns felekezetek kutatóit tömörítő egyetem a legjobb adottságokat biztosította az ökumenikus teológiai reflexiók számára. Az Amerikában olyannyira fontos tudományköziség tette lehetővé azt is, hogy a Torontói Egyetem más fakultásaival együttműködve például a bioetikai kérdések is előtérbe tudtak kerülni a 20. század utolsó harmadában. A magyar jezsuiták közül többen is tanítottak itt, de közülük a leginkább kiemelkedő életművet Somfai Béla tudhatta magáénak, aki hosszú éveken keresztül oktatott, sőt egy ciklus erejéig dékánként is szolgált a Toronto School of Theology kötelékében, amellet, hogy tanszékvezetőként is számítottak a munkájára. Éppen a bio- és szexuáletika terén végzett kutatásai, illetve filozófiai megalapozottsággal kifejtett okfejtései váltak fontossá nemzetközi szempontból is, ami az általa is vezetett intézményi szerkezet sajátosságaiból is származott. Magyar származ-

Orsy: *The Evolving Church and the Sacrament of Penance*. Dimension Books, Denville/New Jersey, 1978. E mellett a kánonjogi tanulmányokat egybegyűjtő, magyarra fordított kötete is jelentős, mivel közli azt az 1999-es vitát a *Stimmen der Zeit* lapjairól, amelyben Joseph Ratzingerrel az *Ad tuendam fidem* és félhivatalos kommentárja kapcsán Orsy azt vetette fel, hogy a definitív tanítás kánonjogi szabályozása tanbeli újításnak számíthat. Orsy László: *Életerős zsinat*. (Ford. Sólyom László et al.) Jezsuita Kiadó, Budapest, 2017 (Isten és tudomány)

A kérdés teológiai hordereje rendkívüli, amint arra a vitaszövegek is utalnak (151–178. oldal). A magyar nyelvű szakmai közegben mindeddig csupán egy, éppen a Vigiliában megjelent recenzióban kapott érdemi figyelmet Sággy Ádámnak köszönhetően: Vigilia, 82 (2017), 559–560.

¹⁸Egyetlen példaként álljon itt a szentháromságtan szakértőjének, Fred Sanders professzornak kritikája a Rohr egyik kulcsműveként számon tartott *Az isteni tánc* című munkájáról: *Why I don't Flow with Richard Rohr* (elérhető a The Gospel Coalition honlapján).

zású rendtársai közül Órsy Lászlót mint a kánonjog üdítően tágas perspektívájú képviselőjét érdemes megemlíteni, aki az ottawai Saint Paul University mellett az USA fővárosában és a Fordham Egyetemen is tanított. A II. Vatikáni zsinat szellemében alkotó kánonjogász a szentségtan dogmatikai kérdéseit és a tanítóhivatal jelenkori működését is vizsgálta.¹⁷

Toronto és Chicago között fekszik az autógyártásáról híressé vált, az elmúlt évtizedekben egészen háborzongató közbiztonsági problémákkal küzdő Detroit városa (Michigan államban), amely a Sacred Heart Major Seminary székhelye. Az intézményben az új evangelizációra specializálódott, a Szentszék által elismert licenciátus megszerzésére van lehetőség, ami sok szempontból a kontinensen is egyedülálló kutatási lehetőséget biztosít. Könyvtári állománya a téma teljes kortárs szakirodalmát felvonultatja. Egyedi karakterjegye ennek a katolikus felsőoktatási intézménynek, hogy többségében állandó diakónusok képzésére vállalkozik, ezért nemzetközi téren is kiemelkedő figyelemben részesül a diakonátusra készülők részéről.

Figyelmünket az USA dél-nyugati államai felé fordítva, úton Kalifornia felé érdemes elidőzni Új-Mexikó állam legnépesebb városában, Albuquerque-ben. Itt él és alkot Richard Rohr, akinek rendkívül népszerű, ám sokakat megosztó életművét világszerte, így Magyarországon is évtizedek óta figyelemmel kísérhetjük. A ferences szerzetes igehirdetői munkája olyan egyedi hangként artikulálódik az USA dél-nyugati vidékének spanyol kulturális központjában, ami sokak számára a misztika új, 21. századi megnyilvánulását jelenti. Mások Rohr bibliaértelmezésében, a társadalmi kérdésekre és más tudományokra (így például a pszichológiára) nyitott gondolatmeneiteiben, valamint egyháztani szemléletváltást is sürgető írsaiban a katolikus hittől való eltávolodást fedeztek fel. Különös, hogy ezeket a katolicizmus-kritikákat olykor nem is katolikus, hanem protestáns teológusok fogalmazták meg.¹⁸ A viták ellenére sem cáfolható az a kijelentés, hogy az észak-amerikai katolikus teológiának Richard Rohr az egyik legismertebb alakja. Kritikusai között található az a Fred Sanders is, aki társalapítója a Los Angelesi Teológiai Konferenciasorozatnak. Kaliforniában a keresztény teológia számára talán a legfontosabb szellemi erőmű ez a lassan egy évtizede élő kezdeményezés. A kizárólag szisztematikus teológiai kérdésekkel foglalkozó konferenciák legutóbbi tagja a pneumatológiával foglalkozott, a soron következő pedig egyháztani kérdéseket tárgyal majd. Ökumenikus nyitottság és magas akadémiai elvárások fémjelzik a nemzetközi rendezvénysorozatot, aminek anyagából fontos tanulmánykötetek születnek. Dogmatikai szempontból talán éppen ezek a konferenciák jelölhetik ki a jövő teológiai hangsúlyait az Egyesült Államokban.